

SZABÓ MARCELL

„A lecsengést még itt sem szívesen csinálom”

TANDORI DEZSŐ: AFORIZ-DIÓ – AFORIZ-MÁK

Scolar Kiadó
Budapest, 2012
152 oldal, 2475 Ft

A Tandori-olvasás nagy és banális igazsága, hogy komoly befogadói erőfeszítés nélkül az életműnek nemcsak finom elmozdulásai, de legszubverzívabb kísérletei is csak szórványosan érthetők meg. Az az olvasó, aki otthonosan kíván mozogni ebben a világban, már csupán az életmű mennyisége okán is, hosszú évek stúdiumára számíthat. Mindenesetre mű és befogadó viszonyát Tandorinál közkeletű elképzelés a birkózás, a harc, vagy az áldozathozatal trópusaival leírni. Többek között azért, mert ez a lassan 50 éve épülő életmű a *Töredék Hamletnek* kötet óta jószerevével minden, a kortárs magyar irodalomban létező hagyományt, formakultúrát, technikát és esztétikai szabályt kikezdett vagy érvénytelenített. Jobban mondva olyan páratlan újító erővel nyúlt a legkülönbözőbb irodalmi formákhoz (és valljuk be, nagyjából mindenhez hozzányúlt), hogy végül elfogytak körülötte azon viszonyítási pontok, amelyek megléte, még ha negatív meghatározások és szembeállítások révén is, de besorolhatóvá tette egy tágabb irodalmi közegbe. És ekkor még rajzairól, vers-képeiről, életművének egy jelentős szeletéről szót sem ejtettünk.

”

Tandori hatása a mai magyar irodalomra zavart kelt a hatás szó jelentésében. Ennek az öntörvényű és kivételesen gazdag életműnek nem lehet kijelölhető, leszűkített hatása, szerteágazó érintkezési útjai miatt inkább befolyása van, mintsem hatása. Miközben ő maga a saját nyelvét ért benyomások folyamatos felfejtésében és megírásában halad előre. Lírai önértésének végletesen *szabálytalan* módja miatt nem lehetnek folytatói, rosszabb esetben epigonjai sem, kortársai között is egyfajta margón találja magát, amely egy különutas világ magányossága és légüres tere, és pontosabb megértéséhez már az irodalom szociológiai vizsgálatára is szükség volna. Autonómiájához egyedül Tolnai Ottó (esetleg Juhász Ferenc) írásművészete mérhető, ugyanakkor az élet-

mű építésének kérlelhetetlen és megalomán módozatain túl radikálisan másfajta poétika bontakozik ki kettőjüknél. Miközben Tolnai művei bizonyos értelemben a folyamatos újrafogalmazás, az elmélyítés, ha úgy tesszük, a tárgy hiánytalan kisajátítását veszik célba, Tandori mozgása eközben egy folyton elhajló, decentralizált, felületi és portyázó területfoglalás révén jut el az írás-élet birtokbavételéhez. Az ehelyütt elkerülhetetlenül sarkos és leegyszerűsítő különbségtételt muszáj kiegészítenünk annyival, hogy mindkét poétika egyfajta *mániákus* tematikai – vagyis magánmitológiai – rögzítettség révén teljeseedik ki, amelynek finom kör-rajzához hozzátartozik poétikai alkatuk alapvető különbsége. Kellő homályossággal úgy is megfogalmazhatnánk, hogy ami a kifejezés életművön átívelő alakzatait illeti: Tolnai hűséges, míg Tandori hűtlen alkat. Utóbbi kiüresítő és reanimáló munkájának jelentősége még nehezen belátható: többek között ezt vitte véghez a szonettformán (a megrendítő *Hekatomba, Szonettfos, és jegyzetek*-ben), vagy a huszadik századi magyar irodalom vakfoltjának, az avantgárd és neoavantgárd hagyomány hűlt helyén felépített példátlanul merész *Koppar Köldüs*-ben.

Egy ilyen, még lezáratlan életmű felől problémás felmérni annak a zavarnak a mibenlétét, amely az olvasót a 2012-es *Aforiz-dió – aforiz-mák* kötet alcímének olvasásakor elfogja. Miféle monumentális összegzésre utalhat egy ilyen korszakmegjelölés (1961–2012) feltüntetése? De ekkor miféle szelekció volna az, amely képes egy köztudottan jegyzetelő alkotó 51 évéből egy karcsú, 150 oldalas gyűjteményt létrehozni? Ugyanakkor, az *Aforiz-dió – aforiz-mák* kötetben pontosan kivehető az efféle kategóriák megtagadását célzó törekvés, amely feloldja mű és genesis, alkotó és megalkotott berögzült értelmezéseit. Innen látni rá az alcím totalizáló gesztusa mögötti azon szándéokra is, amely saját állítását törli el. A totalizálás Tandori kötetében az azonosság akarása, amely kitölti egy tetszőleges fogalom kereteit és megszünteti határ(forma) és tartalom(deficit) különbségeit. Egészen pontosan: „Életembe csak életem fér.” (25.).

Tandori, mintha egyedül a mű fogalmát hagyta volna meg, ha nem is érintetlenül, de viszonylag kivételezettnek. Olyan egyszerű, de nehezen megragadható dolgot kell érteni ezalatt, mint az egyes szövegek viszonyát saját helyükhöz az életműben. Vagy még vulgárisabban: szöveg és cím viszonyát, az általuk kijelölt irodalmi teret, amely az olvasás folyamán megnyílik és lezárul. A lezárttság és befejezetlenség problémája, a megszakítatlan írás-olvasás-tevékenység megvalósítása régóta visszatérő kérdése ennek a költészetnek (a motók *Egymás mellé óta* bizonyosan). Ennyiben az *Aforiz-dió – aforiz-mák* kötet problémafelvetése kivételesen magányos gesztus a magyar irodalomban. Olyasvalamit céloz meg, amit Francis Ponge úgy írt le, mint a jegyzetei publikálását. De a jegyzet itt nem a mű ki nem bontott állapotára utal, hanem egy olyan irányra, amely egyszerre hangsúlyozza az írás cselekvés-jellegét, az irodalom megismerő-szerepét, és mindkettő, elsősre atavisztikus karakterén túl, egy mélyen avantgárd irodalomértést. Tandorinál mindez a társadalom egy személyes mikrotérre soványodásával együtt van jelen. Ennek szerves, már-már lélegző formáját találja meg az aforizmában.

De az az aforizma volna ez, amelyet a hagyományos elgondolás főképp a lichtensteini vagy a francia moralisták értelmében képzel el? Egy végtelenül pontos, lehatárolt és befejezett nyelvi képződményről van szó, Baudrillard kifejezésével a forma „legteljesebb zsírtalanításáról”. A csiszoltság, a nyelvi precizitás Tandorinál egyenesen vezet a fragmentumhoz, amely nem a kifejezés pontosságát kezdi ki, hanem a könyv nagyszerkezetére lesz hatással. A német romantika örökségét tudatosan radikalizálva, régi talánya ez a huszadik századi irodalomnak – legfőképpen a franciának: Cioran, Jabès, vagy a Lacoue-Labarthe/Nancy szerző-

páros alapvető műve ebben a tárgyban, a *L'absolu littéraire* –, amely a fragmentum-forma decentralizált szerkezetén belül a végletekig komponált töredék egyediségét állítja elő. A terjedelmi meghatározottságon túl látszólag nem fűzi egybe semmi a két formát. Tandorinál is nehéz eldönteni, mikor csap át egymásba aforizma és fragmentum, de főképp a kötet szerves részét képező belső kommentárok miatt pontosság és elhallgatás a legtöbbször kiegészítik egymást: „Nem lehet tömören-jól megfogalmazni: / – Én mindenben szépet látok. / – Miért írtál akkor mindenről annyi rútságot? / – Mert félrenéztem minden esetben. / (Ki kéne fejeződni a poénnak: hogy mindent rútnak láttam volna, persze, de mindentől félrenéztem. Nem / megy, még.)” (91.).

Az új kötet aforizmái, a fentebb említett cselekvő és megismerő igény mellett, az irodalomtól való távolságukban határozzák meg magukat. Az aforizma határműfaj lesz, amely ugyan már kifejezés, de az irodalom műfaji margója felől szól: „Igaz-e, találgass: / Az irodalom nem tud többé annyira érdekelni, hogy az életemből kimozduljak érte/miatta.” (23.) Szintén az aforizmáról, annak szerkezeti sajátosságairól mondja Georges Perros, hogy „összeférhetetlen akár egy kavics”, amely annyiban kapcsolódik Tandori igyekezetéhez, hogy a forma zártsága itt egyfajta egzisztenciális elzárkózásra rímel. „A társas emberi dolgokból csak a magányra vagyok alkalmas” (16.). Ugyanakkor ne csupán a forma-metafora keretein belül képzeljük el ezt az elzárkózást. Az aforizma, ahogyan azt a kötet többször nyilvánvalóvá teszi, a *Töredék Hamletnek* koan-formájához áll legközelebb, annak sajátos leszármazásaként kell elképzelnünk. Mindkét változat, a koan és az aforizma, egy személyes, egzisztenciális igazság mentén, és mérlegén mérettetik meg, amelynek mibenlétéről egy hosszabb és alaposabb elemzésnek kell majd számot adnia.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Tandorinál az egzisztencia formai igazságáról van szó. Ennek belátása azonban újból a kötet finomszerkezetére és strukturális gazdagságára hívja fel a figyelmet, amely éppen azért olyannyira bravúros, mert egy alapvetően aszkétikus és lemondó etika-esztétikán keresztül éri el csúcspontjait. Ehelyütt csak gyors látképét adhatjuk annak, mit is jelent, jelenthet Tandorinál ez az elmélyült forma-etika.

Utal egyrészt élet és irodalom fel nem oldható különállására: „Már az Evidenciákban is leírtam, csak még nem ilyen irodalom-távoból (egzisztenciaközlelől, ld. Egzisztencia és Literatura)” (135.), továbbá ezen relációban, az aforizma kitüntetett helyzetére, amennyiben az egzisztencia közelébe férkőzhet: „az aforizmatizmus is mindig életmagyarázat” (130.). De leírható általa a nyelvhez, sőt a szintaxishoz kötődő kísérlétezés is, annak asszimetrikus újraépítése, egyfajta költői *pliage*, hajtogatás: „Aki velem tart / elnyeri vesztét. Némely irodalmi forma: / a széplelkek hülyék hozzá, / a hülyék meg nem elég szép lelkek” (57.). legvégül a par excellence lehetőség magára az aforizmára: „Mi az, hogy egzisztencialista? Ugyanaz, mint bárki más, csak sokkal többet beszél róla.” De végső soron mégis csak lehetőség és kezdetektől jelen levő imperatívusz a nyelv mikroszkopikus átfésülésére.

Az *Aforiz-dió – aforiz-mák* fontos könyve egy, talán itthon nem is létező, lírai-bölcséleti hagyománynak, és meghatározó műve a kortárs magyar költészet metadiskurzív vonulatának, ha, ismétlem, egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről. Magányos, egyedülálló és nagyszabású valami. Végtelenül gazdag, rafinált és mély könyv, amelynek az utolsó 20–30 oldala megrázó erővel képes hatni. A mai magyar költészetben senki nem tudja olyannyira tisztán és élesen, annyira kívülről és mégis nehezen felejtethető szeretettel nézni saját irodalmi hagyományát, mint Tandori Dezső. Az új kötet egy nagy líra nem szűnő remeklése.